

BIBΛIOΚΡΙΤΙΚΗ

Χαράλαμπος Παπασωτηρίου
Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική

Εκδόσεις Ποιότητα, 2000

Κριτική παρουσίαση:
Σπύρος Μακρής

Μπορεί οι Στρατηγικές Σπουδές (ΣΣ), ως ξεχωριστός κλάδος των Διεθνών Σχέσεων, να αποτελούν σήμερα ένα από τα πλέον αναπτυσσόμενα και εξελισσόμενα πεδία της διεθνολογικής σκέψης, ωστόσο στην Ελλάδα μόνο την τελευταία δεκαετία, ένα ακόμη από τα πολλά παράδοξα της ελληνικής περίπτωσης, στο βαθμό που οι ΣΣ υπήρξαν προϊόν του Ψυχρού Πολέμου και της στρατηγικής της πυρηνικής αποτροπής, έτυχαν ιδιαίτερης και συστηματικής μελέτης/προσέγγισης από την εγχώρια διεθνολογική κοινότητα. Το βιβλίο του Χαράλαμπου Παπασωτηρίου για τη Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική έρχεται να εμπλουτίσει και να καλύψει τα ενδημικά κενά της ελληνικής στρατηγικής σκέψης, στρέφοντας το φως της διεθνολογικής ανάλυσης στο Βυζάντιο. Ωστόσο, η μελέτη του Χ. Παπασωτηρίου δεν είναι απλά μία ακόμη περιπτωσιολογική μελέτη (case study), αλλά μία συμβολή στη θεωρητική εδραίωση και ανέλιξη της στρατηγικής ανάλυσης, τόσο στη χώρα μας όσο και διεθνώς.

Στο πρώτο από τα δέκα κεφάλαια του βιβλίου του ο συγγραφέας παραθέτει με εύληπτο και σαφή τρόπο τα κύρια αναλυτικά εργαλεία της στρατηγικής προσέγγισης, συνοψίζοντας έτσι σε μεγάλο βαθμό τα βασικά σημεία του θεωρητικού προτάγματος της Υψηλής Στρατηγικής (ΥΣ). Η ΥΣ διευρύνει την παραδοσιακή στρατηγική του πολέμου, τη λεγόμενη στρατιωτική στρατηγική, προσδίδοντας στη μονοδιάστατη πολεμο-κεντρική στρατηγική ανάλυση το απαραίτητο μακροσκοπικό υπόβαθρο των μη-στρατιωτικών συντελεστών της ισχύος (στρατηγική με επίκεντρο την ισχύ).

Η προβληματική της ΥΣ αναβαθμίζει σημαντικά το γνωστικό αντικείμενο των ΣΣ, στο βαθμό που συνδέει οργανικά μέσα στο ίδιο θεωρητικό πλαίσιο την ανάλυση των πολέμων ή του συγκρουσιακού στοιχείου της Ιστορίας της Ανθρωπότητας με τις μακροσκοπικές Υψηλές Στρατηγικές των κρατών σε περιόδους ειρήνης και πολέμου, οι οποίες δεν εξαντλούνται στην αντιπαράθεση της ένοπλης ισχύος, αλλά λαμβάνουν υπόψη τους και τις κοινωνικο-οικονομικές, πολιτικές, ιδεολογικές, διπλωματικές και διεθνείς διαστάσεις της διακρατικής

αντιπαράθεσης.

Συγκεκριμένα, η υψηλή στρατηγική της ένοπλης σύρραξης ως η αλληλεπίδραση δύο αντίπαλων θελήσεων που χρησιμοποιούν βία, για να επιλύσουν τη διένεξή τους έχει σύμφωνα με το συγγραφέα πέντε βασικές διαστάσεις:

- Στρατιωτική στρατηγική. Αναφέρεται στη χρήση ένοπλης βίας σε ξηρά, θάλασσα και αέρα και αποσκοπεί στην προώθηση των πολιτικών στόχων του πολέμου.
- Οικονομική διάσταση. Περιλαμβάνει τα υλικά μέσα των πολεμικών επιχειρήσεων (εξοπλισμό/επιμελητεία) και την υπονόμηση της οικονομικής υποστήριξης των ενόπλων δυνάμεων του αντιπάλου.
- Εσωτερική πολιτική. Η διάσταση της εσωτερικής πολιτικής είναι συνάρτηση του πολιτικού συστήματος και των πολιτικών σκοπών του πολέμου και σηματοδοτεί την ανοχή/νομιμοποίηση του πολεμικού εγχειρήματος στην κοινή γνώμη.
- Διεθνής νομιμοποίηση. Αντανακλά τις επικρατούσες διεθνείς αξίες/ιδεολογίες και αποσκοπεί στον επηρεασμό τρίτων δυνάμεων προς τους εμπόλεμους.
- Διπλωματία. Η διαφορά της διπλωματίας από τη διεθνή νομιμοποίηση είναι ότι η διπλωματία βασίζεται στον υπολογισμό του εθνικού συμφέροντος του κράτους και όχι στις γενικές αξίες που διέπουν το διεθνές σύστημα.

Η σύνδεση της μακροσκοπικής ΥΣ με τις διαστάσεις της υψηλής στρατηγικής στον πόλεμο γίνεται με τη βοήθεια τεσσάρων ιδεότυπων αρχέτυπων στρατηγικών:

- Στρατηγική της στρατιωτικής ανάσχεσης-επέκτασης. Κεντρικό χαρακτηριστικό της είναι η χρήση ή απειλή ένοπλης βίας. Στην περίπτωση της ανάσχεσης συνεπάγεται αποτροπή/απόκρουση του εχθρού, ενώ στην περίπτωση της επέκτασης συνεπάγεται εξαναγκασμό/επεκτατικό πόλεμο. Τα μειονεκτήματα της στρατηγικής αυτής είναι το μεγάλο βάρος για τις ένοπλες δυνάμεις, η πρόκληση διλημάτων ασφαλείας, η αφαιμάξη της οικονομίας και η πιθανή εξάντληση της ανοχής του πληθυσμού.
- Στρατηγική των συμμαχιών. Στηρίζεται στην ένωση μερικών δυνάμεων για την επίτευξη κοινών στόχων. Το μειονέκτημά της είναι ότι περιορίζει την ελευθερία δράσης των συμμετεχόντων κρατών.
- Στρατηγική των εξισορροπήσεων. Η ουσία της στρατηγικής αυτής είναι η ευελιξία στους συσχετισμούς μεταξύ των δυνάμεων, ώστε να εξουδετερώνεται κάθε φορά η ανάδυση μίας ηγεμονικής δύναμης (σύστημα ισορροπίας της ισχύος).
- Στρατηγική του κατευνασμού. Αποσκοπεί στη μείωση των διεθνών συγκρούσεων μέσω μονομερών ή αμοιβαίων υποχωρήσεων ή προσαρμογών. Τα μειονεκτήματά της έγκεινται αφενός στο περίφημο «σύνδρομο» Chamberlain (ο κατευνασμός ως ένδειξη αδυναμίας), αφετέρου στο

ενδεχόμενο να εκλειφθεί η συμφωνία από την κοινή γνώμη ως «ξεπούλημα».

Τέλος, η θεωρία της ΥΣ, αφού προηγουμένως ο συγγραφέας παραθέτει πέντε ιστορικά ενδεικτικές περιπτώσεις μεικτών μακροσκοπικών υψηλών στρατηγικών με όλα τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματά τους, ολοκληρώνεται με την ανάπτυξη πέντε κριτηρίων αξιολόγησής της, τα οποία έχουν διαχρονική εφαρμογή και αξία:

- **Καταλληλότητα.** Η ΥΣ είναι επιτυχημένη μόνο όταν μπορεί να προσαρμόζεται κατάλληλα στις ευκαιρίες και στις απειλές του διεθνούς περιβάλλοντος, καθώς επίσης και στις εσωτερικές πολιτικές συνθήκες.
- **Εσωτερική συνοχή.** Η επιτυχία της ΥΣ είναι συνάρτηση της εσωτερικής λογικής της.
- **Αποδοτικότητα.** Αφορά στο εάν και κατά πόσον τα μέσα της ΥΣ προωθούν τους πολιτικούς της σκοπούς με την οικονομικότερη δυνατή χρήση πόρων.
- **Συσχετισμός ικανοτήτων και στόχων.** Αναφέρεται στην αντιστοιχία ή μη στόχων της ΥΣ και ικανοτήτων της χώρας. Το πρόβλημα της υπερεπέκτασης είναι ένα από τα διαχρονικά προβλήματα της μακροσκοπικής στρατηγικής των αποκαλούμενων Μεγάλων Δυνάμεων.
- **Αντοχή σε σφάλματα.** Ίδιον της επιτυχούς ΥΣ είναι η ικανότητά της να απορροφά χωρίς σοβαρές συνέπειες και απώλειες τα συγκυριακά της σφάλματα. Το Βιετνάμ είναι ίσως το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα.

Η επιλογή της βυζαντινής υψηλής στρατηγικής ως περίπτωση μελέτης επιβλήθηκε σύμφωνα με το συγγραφέα από το εγγενές θεωρητικό ενδιαφέρον που παρουσιάζει η μακροβιότητα της βυζαντινής ισχύος και επιρροής. Πράγματι, το Βυζάντιο αποτέλεσε το πιο μακροχρόνιο κέντρο ισχύος και επιρροής στο δυτικό πολιτισμό. Ως εκ τούτου, η ανάλυση αυτής της ΥΣ συνιστά από μόνη της και πέρα από κάθε άλλη σκοπιμότητα ζήτημα μείζονος θεωρητικού ενδιαφέροντος για το νομοτελειακό κύκλο της ανόδου και της πτώσης των μεγάλων δυνάμεων στο δυτικό κόσμο από τα χρόνια της αρχαίας Αθήνας και Σπάρτης μέχρι σήμερα. Τέλος, η οριοθέτηση του υπό εξέταση χρόνου (6^{ος}–11^{ος}) επιβλήθηκε κατά το συγγραφέα από τη σταθερότητα των παραμέτρων της βυζαντινής περίπτωσης, στο βαθμό που ο 6^{ος} αιώνας αποτελεί την απαρχή της καθαρά βυζαντινής περιόδου της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ενώ μετά τον 11^ο αιώνα, επειδή οι παράμετροι αλλάζουν, η ΥΣ του Βυζαντίου απαιτεί μία ξεχωριστή προσέγγιση.

Μετά την παρουσίαση της θεωρίας της ΥΣ, στα επόμενα δύο κεφάλαια (κεφ. 2 και 3), ο συγγραφέας θέτει τη βυζαντινή περίπτωση στα φυσικά, νομικά, κοινωνικά, πολιτισμικά και τελικά, διεθνολογικά της πλαίσια. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, όρος που επινοήθηκε από τους δυτικούς μετά την Άλωση της Πόλης, μπορεί από νομική άποψη να διήρκησε από τον Αύγουστο Καίσαρα μέχρι τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο (1453), πολιτισμικά όμως ήδη από τον 3^ο-4^ο αιώνα (διείσδυση των Ελλήνων στους κρατικούς θεσμούς και μεταφορά της πρωτεύουσας

από τη Ρώμη στο Βυζάντιο) και ιδίως από τον 7^ο αιώνα και εντεύθεν (αντικατάσταση της λατινικής ως επίσημης γλώσσας του κράτους από την ελληνική) είχε αρχίσει σταδιακά να εξελληνίζεται και να ταυτίζεται γεωγραφικά με την ελληνική Ανατολική Μεσόγειο. Σε αυτό συνέβαλε τα μέγιστα και η επικράτηση του χριστιανισμού. Όπως γράφει ο Χ. Παπασωτηρίου, «με τις δύο κινήσεις του Κωνσταντίνου, τη νέα μόνιμη πρωτεύουσα στην Κωνσταντινούπολη και τον αυτοκρατορικό ασπασμό του χριστιανισμού, τέθηκαν τα θεμέλια για τη μετεξέλιξη της κλασικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στο μεσαιωνικό ελληνορθόδοξο Βυζάντιο, που συνδύαζε τους ρωμαϊκούς κρατικούς θεσμούς με τον ελληνικό πολιτισμό και τη χριστιανική θρησκεία» (σ. 46).

ΥΣ χωρίς αντιπάλους δεν υφίσταται. Η υψηλή βυζαντινή στρατηγική αποκτά σάρκα και οστά μόνο μέσα από τις πολυάριθμες και ποικίλες εξωτερικές απειλές που αντιμετώπισε η Βυζαντινή Αυτοκρατορία στην υπερχιλιετή ιστορική της ανάπτυξη. Η παρουσίαση του διεθνούς περιβάλλοντος του Βυζαντίου γίνεται από γεωστρατηγική και γεωπολιτική σκοπιά, εφόσον, όπως θα δούμε εν συνεχεία, ο συγγραφέας συνδέει άρρηκτα τη στρατιωτική και πολεμική ικανότητα των εχθρών του Βυζαντίου με τη γεωγραφική μορφολογία του τόπου προέλευσής τους. Συγκεκριμένα, η βυζαντινή ΥΣ επηρεάστηκε άμεσα από τις γεωγραφικές βλέψεις ή επαφές του Βυζαντίου (Αίγυπτος, Μέση Ανατολή, Υπερκαυκασία, Ευρασιατική Στέπα, Βαλκάνια και κεντρική Ευρώπη και Δυτική Μεσόγειος), στο βαθμό που οι γεωπολιτικοί του ορίζοντες καθόρισαν σε τελευταία ανάλυση και την ανώτερη πολεμική πολιτική της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Αναμφίβολα η κορυφαία στιγμή της βυζαντινής υψηλής στρατηγικής και αυτή που αποτέλεσε τη δεξαμενή άντλησης στρατηγικών και διπλωματικών δογμάτων για το μέλλον υπήρξε η ΥΣ του Ιουστινιανού: 6^{ος} αιώνας (κεφ. 4^ο). Δεν είναι τυχαίο ότι η ΥΣ του Ιουστινιανού συνδέθηκε με το κεντρικό πολιτικό πρόβλημα του Βυζαντίου, τη στρατηγική της υπερεπέκτασης, η οποία είχε οδυνηρές συνέπειες για την ασφάλεια της Αυτοκρατορίας στα Βαλκάνια και στη Δύση. Το ρωμαϊκής σύλληψης όνειρο του Ιουστινιανού να ξαναγίνει η Μεσόγειος «ρωμαϊκή λίμνη» αποτέλεσε, σύμφωνα με το συγγραφέα, μείζον στρατηγικό σφάλμα, χωρίς ωστόσο να σκιάσει έστω και ελάχιστα τη λάμψη της περίτεχνης πολεμικής του φιλοσοφίας. Με βασικό αμυντικό πυλώνα το βυζαντινό τακτικό στρατό, αλλά και με ιδιοφυείς στρατηγούς όπως ο Βελισάριος, ο Ιουστινιανός δημιούργησε μία πλούσια και μοναδική μέχρι τις μέρες μας στρατηγική κουλτούρα, η οποία αποκρυσταλλώθηκε στο περίφημο Στρατηγικόν του Μαυρικίου, έναν οδηγό της επιχειρησιακής τέχνης του πολέμου, από τον οποίον αντλούμε συν τοις άλλοις και το κυριότερο πληροφοριακό υλικό για τους πολυάριθμους αντιπάλους του Βυζαντίου: Πέρσες, Γερμανικά φύλα, Νομαδικά φύλα της στέπας και Σλαβικά φύλα.

Η ΥΣ του Ιουστινιανού συμπληρώνεται με τον πιο αριστοτεχνικό τρόπο από την υψηλή στρατηγική ενός εξίσου μεγάλου βυζαντινού ηγέτη, του Ηράκλειου

(κεφ. 5). Ο Ηράκλειος, γράφει ο Χ. Παπασωτηρίου, ανέβηκε τόσο ψηλά στη συλλογική μνήμη της ελληνικής ορθοδοξίας, που μόνο δύο άλλοι αυτοκράτορες προσεγγίζουν: ο Μέγας Κωνσταντίνος και ο Βασίλειος Β' Βουλγαροκτόνος, εφόσον ήταν αυτός που αντικατέστησε ουσιαστικά την απόμακρη *raison d'état* του Ιουστινιανού με ένα θρησκό εθνικισμό. Ο Ηράκλειος μέσα από το μεγάλο βυζαντινοπερσικό πόλεμο (οι Πέρσες υπήρξαν η κύρια υπερδύναμη δίπλα στο Βυζάντιο πριν την εμφάνιση των Αράβων τον 7^ο αιώνα) αναγορεύθηκε σε βυζαντινό πρότυπο του ηρωϊκού αυτοκράτορα. Η νίκη του, ωστόσο, απέναντι στους Πέρσες δεν μπόρεσε να χαρίσει την πολυπόθητη «μακρά ειρήνη» στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Γρήγορα το Βυζάντιο βρέθηκε αντιμέτωπο με μία νέα εξωτερική απειλή, πολύ ισχυρή, η οποία θα άλλαζε άρδην τον πολιτικό χάρτη της Μέσης Ανατολής και της Μεσογείου.

Η αραβική έκρηξη (630-718) οδήγησε στην ανατροπή της μέχρι τότε διεθνούς τάξης (σύστημα ισορροπίας ισχύος μεταξύ Βυζαντίου και Περσών) και σηματοδότησε αφενός την ανάδειξη της Κωνσταντινούπολης σε μοναδικό πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό και πολιτιστικό πόλο της Αυτοκρατορίας, αφετέρου τη συρρίκνωση των γεωπολιτικών οριζώντων του Βυζαντίου, το οποίο κατέληξε να είναι μία μεσαία δύναμη στο βόρειο μέρος της ανατολικής Μεσογείου, με λιγοστά προπύργια σε πιο μακρινές περιοχές (κεφ. 6). Ο αραβικός επεκτατισμός σήμανε παράλληλα την αναδιοργάνωση της υψηλής βυζαντινής στρατηγικής προς τη στρατηγική της έμμεσης προσεγγίσεως ή προς την έμμεση στρατηγική της παρενόχλησης. Επίσης, η εφεύρεση του «υγρού πυρός» έδωσε στο βυζαντινό στόλο μία περίοπτη θέση στην ανάσχεση της αραβικής απειλής.

Η ανάσχεση και, τελικά, η εξάντληση της επεκτατικής ορμής του Χαλιφάτου οδήγησε σε μία γεωστρατηγική διάταξη, η οποία διήρκεσε μέχρι και το 10^ο αιώνα. Το Βυζάντιο είχε καταφέρει να περιορίσει τον αραβικό χώρο στην Ανατολική Μεσόγειο και στην Υπερκαυκασία. Την κρίση του 7^{ου} αιώνα ακολούθησε μία περίοδος ανόδου και θεαματικής ανασύνταξης των δυνάμεών του. Η ανάκαμψη ξεκίνησε με το Λέοντα τον Γ' και συνέπεσε στο εσωτερικό με την εικονομαχία. «Η εικονομαχική πολιτική των Ισαύρων», γράφει ο Χ. Παπασωτηρίου, «πρέπει να ερμηνευθεί υπό το πρίσμα της κινητοποίησης του Βυζαντίου για την υπεράσπιση της Μικράς Ασίας» (σ. 160). Η εικονομαχία δεν αποτελούσε απλά την ικανοποίηση από το αυτοκρατορικό κέντρο κάποιων θρησκευτικών τάσεων στις ανατολικές κυρίως επαρχίες, αλλά το κεντρικό στοιχείο της κινητοποίησης των Βυζαντινών εναντίον των Αράβων.

Στο χώρο της Χριστιανοσύνης, η περίοδος χαρακτηρίζεται από την άνοδο των Φράγκων και την αυτοκρατορία του Καρλομάγνου, εξέλιξη η οποία οδήγησε στη ρήξη της λατινικής Δύσης με τη βυζαντινή Ανατολή. Σημαντική επίσης ήταν και η ισχυροποίηση της Βουλγαρίας. Η περίοδος της εικονομαχίας ήταν πολύ γόνιμη σε στρατιωτικές μεταρρυθμίσεις (δημιουργία κεντρικού επαγγελματικού

στρατού σε τάγματα), που ενίσχυσαν τη βυζαντινή στρατιωτική στρατηγική, ωστόσο εξαιτίας της πολιτικής της εσωστρέφειας και της ρήξης με τη λατινική Δύση και την Αγία Έδρα το Βυζάντιο δεν μπόρεσε να διαφυλάξει την πολιτισμική ακτινοβολία του χριστιανικού οικουμενισμού και περιορίστηκε ως εκ τούτου στο ύψος μίας μεσαίας περιφερειακής δύναμης (κεφ. 7).

Τα κεφάλαια 8 και 9 είναι αφιερωμένα στην άνοδο και στο αποκορύφωμα της βυζαντινής ηγεμονίας (843-1025). Είναι η λεγόμενη χρυσή εποχή του βυζαντινού κράτους. Η εποχή αυτή συνδέεται με τη δυναστεία των Μακεδόνων. Η εσωστρέφεια της εικονομαχίας δίνει τη θέση της σε μία πολιτισμική εξωστρέφεια. Παράλληλα, το Βυζάντιο ισχυροποιείται αμυντικά και οικονομικά. Μεγάλο κομμάτι από την ΥΣ του Ιουστινιανού αναβιώνει, χωρίς όμως να τίθεται ζήτημα στρατηγικής υπερεπέκτασης. Η ΥΣ της περιόδου της βυζαντινής ηγεμονίας αγγίζει τον «τέλειο σχεδιασμό». Για να κατανοηθεί το μεγαλείο της, ο συγγραφέας επιστρατεύει ένα «αφαιρετικό σχήμα»: το σχήμα των τριών ομόκεντρων κύκλων.

«Τον εσωτερικό κύκλο», γράφει ο Χ. Παπασωτηρίου, «αποτελούσε η επικράτεια της Αυτοκρατορίας, η άμυνα της οποίας βασιζόταν στα θέματα και στην κεντρική εφεδρεία των ταγμάτων. Τον ενδιάμεσο κύκλο αποτελούσαν οι συμμαχίες του Βυζαντίου. Στον εξωτερικό κύκλο το Βυζάντιο προωθούσε πολιτική ισορροπίας των δυνάμεων. Εφόσον προέκυπτε μια απειλή, η πρώτη προσπάθεια αντιμετώπισής της λάμβανε χώρα στον εξωτερικό κύκλο μέσω εξισορροπητικών ελιγμών. Εφόσον οι εξισορροπητικοί ελιγμοί δεν εξουδετέρωναν την απειλή, η επιθετική δύναμη προσέκρουε στους συμμάχους του Βυζαντίου, στον ενδιάμεσο κύκλο. Αν ούτε οι σύμμαχοι δεν ήταν σε θέση να ανακόψουν την προέλαση της εχθρικής δύναμης, τότε αναλάμβαναν την υπεράσπιση της βυζαντινής επικράτειας οι ένοπλες δυνάμεις του Βυζαντίου» (σ. 190).

Η ΥΣ των τριών ομόκεντρων κύκλων παρήγαγε έναν ενάρετο κύκλο που οδήγησε στην άνοδο της βυζαντινής ηγεμονίας. Η περίοδος της βυζαντινής ηγεμονίας συνοδεύεται από την ανάδυση ενός πολυπολικού συστήματος στο διεθνή χώρο. Σε αυτό συνέβαλε τόσο ο κατακερματισμός του ισλαμικού χώρου όσο και ο αντίστοιχος κατατεμαχισμός της Αυτοκρατορίας του Καρλομάγνου στη Δύση. Η πιο σημαντική όμως διαφοροποίηση σε σχέση με το παρελθόν αφορά στην αλλαγή της βυζαντινής στάσης από αμυντική σε επιθετική. Η επικράτηση του Βυζαντίου έναντι των Αράβων στο ανατολικό μέτωπο πραγματοποιήθηκε με την εφαρμογή της έμμεσης στρατηγικής των αφιμαχιών, όπως παρουσιάζεται στο Περί Παραδρομής του Πολέμου, ένα έτερο στρατιωτικό εγχειρίδιο-μνημείο της βυζαντινής στρατιωτικής κουλτούρας. Σπουδαίο ρόλο, τέλος, στην εδραίωση της βυζαντινής ηγεμονίας έπαιξε και ο εκχριστιανισμός της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης.

Το απόγειο της βυζαντινής ηγεμονίας σηματοδοτείται από την παρουσία των μεγάλων στρατηλατών αυτοκρατόρων και οριοθετείται από τη μορφή του Βασίλειου Β' Βουλγαροκτόνου. Ο θρίαμβος των βυζαντινών όπλων είναι μοναδικός. Όμως, στο εσωτερικό πολιτικό πεδίο, το Βυζάντιο ταλανίζεται από

τη σύγκρουση της άρχουσας τάξης της Κωνσταντινούπολης με τη νέα στρατιωτική αριστοκρατία της Μικράς Ασίας. Η μετατόπιση της ΥΣ του Βασιλείου Β' από τη Μικρά Ασία στα Βαλκάνια μπορεί να αποδυνάμωσε τους στρατιωτικούς, δεν απέδωσε ωστόσο τα αναμενόμενα οφέλη, στο βαθμό που η απόκτηση των φτωχών Βαλκανίων δεν μπορούσε εκ των πραγμάτων να ισοσκελίσει τα θετικά των πλούσιων περιοχών της εύφορης ημισελήνου.

Με το θάνατο του Βασιλείου Β' Βουλγαροκτόνου τη δυναμική της επέκτασης διαδέχθηκε η στασιμότητα και το τέλμα. Στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου (κεφ. 10), ο Χ. Παπασωτηρίου επιχειρεί να εξηγήσει, επιστρατεύοντας μερικές από τις πιο θεμελιώδεις θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων, την, αν μη τι άλλο, ραγδαία παρακμή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μετά τον 11^ο αιώνα. Οι θεωρίες των Gilpin και Kennedy, ως εξειδικευμένες εκφάνσεις του αξιώματος της άνισης ανάπτυξης (δυσαναλογία της σχέσης κόστους/οφέλους, στρατηγική υπερεπέκταση και συνακόλουθος οικονομικός μαρασμός) δεν επαληθεύονται στην περίπτωση του Βυζαντίου. Ως πιο ικανοποιητική θεωρητική προσέγγιση είναι για το συγγραφέα η θεωρία της ηγεμονικής ιδεολογίας του Stephen Krasner. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η απουσία εξωτερικών απειλών επέτρεψε στους διαδόχους του Βασιλείου του Β' να ασχοληθούν αποκλειστικά με εσωτερικά θέματα, αμελώντας την άμυνα της Αυτοκρατορίας. Η εξωτερική παρακμή συνεπώς είναι συνάρτηση της προγενέστερης εσωτερικής παρακμής του βυζαντινού στρατού και κράτους. Υπό το πρίσμα αυτό, καταλήγει ο συγγραφέας,

«η μάχη του Μαντζικέρτ δεν πρέπει να θεωρείται ιδιαίτερα αποφασιστική για την παρακμή του Βυζαντίου, καθώς οι καταστροφικές της συνέπειες ήταν απόρροια όχι των στρατηγικών της συνεπειών στη βυζαντινοσελτζουκική ισορροπία αλλά της εσωτερικής βυζαντινής κατάρρευσης» (σ. 287).

Το βιβλίο ολοκληρώνεται με την παράθεση μίας ενδεικτικής πλην πλούσιας και επαρκούς για περαιτέρω αναζήτηση βιβλιογραφίας και με τα συμπεράσματα, τα οποία αποτελούν το απαύγασμα της στοχαστικής προσφοράς του συγγραφέα τόσο στις ΣΣ όσο και γενικότερα στις Διεθνείς Σχέσεις. Η στρατηγική ανάλυση έχει νόημα μόνο όταν καταλήγει στη διατύπωση προτάσεων με διαχρονική και συγκριτική αξία. Η βυζαντινή ΥΣ ως μία στρατηγική υψηλών σκοπών (οικουμενισμός) και έξυπνων μέσων (έμμεση προσέγγιση) προκρίνεται ως θεωρητικό και ιστορικό όχημα κυρίως για την κατανόηση της ΥΣ των ΗΠΑ στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, όταν τα πυρηνικά όπλα απέκλεισαν την κλαυζεβιτσιανή και ναπολεόντεια στρατηγική της εκμηδένισης, επαναφέροντας στο πολιτικό προσκήνιο τη στρατηγική της εξουθένωσης ή στρατηγική της έμμεσης προσέγγισης, που υπήρξε ο σκληρός πυρήνας της υψηλής βυζαντινής στρατηγικής. Ιδίως μετά τον πολυετή πόλεμο του Βιετνάμ, όταν οι ΗΠΑ αναθεώρησαν την υψηλή σε ανθρώπινο δυναμικό και υλικό κόστος στρατηγική

των περιφερειακών μετωπικών συγκρούσεων, το στοιχείο της εξισορρόπησης στα χάρια της ΥΣ του Βυζαντίου (κινεζική στροφή) συνέβαλε τα μέγιστα στην ανάκαμψη της αμερικανικής διπλωματίας και στην τελική ήττα της Σοβιετικής Ένωσης.

**Δημήτρης Τσάτσος,
Ξενοφών Κοντιάδης
(επιμέλεια)**

***Η Ευρωπαϊκή Ένωση μετά
τη Συνθήκη του Άμστερνταμ***

Εκδόσεις Α. Σάκκουλας και Κέντρο
Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, 2000

Κριτική παρουσίαση:

Σωτήρης Ντάλης

Αυτήν την εποχή, την Ευρωπαϊκή Ένωση απασχολούν δύο μεγάλα σχέδια. Αυτά της διεύρυνσης και της θεσμικής μεταρρύθμισης. Η ΕΕ καλείται λοιπόν να αντιμετωπίσει την ιστορική πρόκληση της διεύρυνσής της με νέα μέλη. Αυτό απαιτεί θεσμικές μεταρρυθμίσεις προκειμένου να εξασφαλισθεί ότι η Ευρώπη θα ανταποκριθεί στις δυνατότητές της. "Όπως γράφει πολύ εύστοχα ο καθηγητής και ευρωβουλευτής Δημήτρης Τσάτσος σ' αυτόν τον συλλογικό τόμο, «η υπόθεση της Ευρώπης θέλει δουλειά, μελέτη, αγώνες. Κυρίως, θέλει τη δύναμη να αγωνίζεται κανείς για κάτι του οποίου το τελικό αποτέλεσμα, δε θα βιώσει ο ίδιος. Δε θα το βιώσει, είτε διότι δε θα προλάβει, είτε διότι τέτοιο τελικό αποτέλεσμα, συνήθως, δεν έχουν οι μεγάλες ιστορικές διαδικασίες. Ίσως γι' αυτό να είναι και συναρπαστικές».

Ο τόμος είναι δομημένος σε τέσσερις βασικές θεματικές ενότητες που καλύπτουν σε μεγάλο βαθμό τη συζήτηση που αναπτύσσεται τα τελευταία χρόνια στην ΕΕ. Στην πρώτη ενότητα οι συμμετέχοντες αναλυτές, προσεγγίζουν «το πολιτικό όραμα Ευρώπη και τις αναγκαίες θεσμικές μεταβολές». Ζητήματα όπως, η Δημοκρατία, το Κράτος δικαίου και το Κοινωνικό κράτος αναλύονται εδώ διεξοδικά.

Για τον καθηγητή του Πανεπιστημίου της Νάπολης και ευρωβουλευτή Biagio de Giovanni, «η ανασυγκρότηση της Ευρώπης είναι ένα μεγαλειώδες έργο πολιτικής βούλησης, ασχέτως αν αυτό προκύπτει από το συγκερασμό ξεχωριστών, αντιφατικών και αντικρουόμενων θελήσεων». Το δε ευρωπαϊκό οικοδόμημα θα παραμείνει ένα ημιτελές οικοδόμημα, γιατί κανένα «Σύνταγμα» καθορισμένο με στατικό τρόπο, δεν μπορεί να απεικονίσει την τελική φυσιογνωμία

του, εφόσον το παρόν είναι μέρος της πολιτιστικής δημιουργίας της Ευρώπης και, κυρίως, εκείνης της Ευρώπης που καταργεί τα σύνορα μεταξύ των κρατών.

Η Ευρώπη δεν θα είναι ποτέ ένα γεγονός, ένα απλό αποτέλεσμα, σημειώνει ο Biagio de Giovanni . Αυτή θα είναι πάντα ένας ζωντανός οργανισμός που θα ανανεώνεται από τον τρόπο που βλέπει τα πράγματα και που πρέπει να είναι ανοικτός, όχι μόνο στον κόσμο, αλλά και στον ίδιο τον εαυτό της. Στη συνέχεια ο πρώην ευρωβουλευτής Γεώργιος Αναστασόπουλος, εξετάζει την πρόσφατη εκλογική μεταρρύθμιση που προώθησε το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Αυτή η μεταρρύθμιση εμπεριέχει μια μεγάλη φιλοδοξία, σημειώνει ο Γ. Αναστασόπουλος. Ανεξάρτητα από την εξέλιξη του διαλόγου, για τα όρια των αρμοδιοτήτων μεταξύ της ΕΕ και των κρατών - μελών, για τη συμμετοχική υπερεθνική ή την εθνική κυριαρχία, για την πορεία της Ενωμένης Ευρώπης προς ένα είδους Ομοσπονδία ή άλλο μόρφωμα, η μεταρρύθμιση αυτή, υποστηρίζει ο Γ. Αναστασόπουλος, θα υπηρετήσει τον Ευρωπαϊκό πολίτη, την ευρωπαϊκή ιδέα και την καλύτερη αντιμετώπιση των ευρωπαϊκών πραγμάτων.

Ο Ingolf Pernice (καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Huboldt του Βερολίνου) καταθέτει ορισμένες χρήσιμες σκέψεις γύρω από τη συνταγματική θεωρία. Αφετηρία στην ανάλυση του γερμανού καθηγητή, αποτελεί το βασικό ερώτημα όσον αφορά τη σχέση μεταξύ των Συνταγμάτων των κρατών-μελών και των Συνθηκών που συγκροτούν την Ευρωπαϊκή Ένωση, ως πρωτογενούς δικαίου, που από πολλούς χαρακτηρίζεται «Ευρωπαϊκό Σύνταγμα». Τα Σύντάγματα των κρατών-μελών έχουν έρεισμα την εκάστοτε λαϊκή κυριαρχία, ενώ το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα ή Θεμελιώδης Κανονισμός της Ένωσης, όπως το αποκαλεί ο Δημήτρης Τσάτσος, τις συμβάσεις του Διεθνούς Δικαίου που συνάπτονται μεταξύ των κρατών, διευκρινίζει ο Ingolf Pernice.

Στη συνέχεια ο καθηγητής Κωνσταντίνος Τσουκαλάς επιχειρεί να απαντήσει σ'ένα προκλητικό και ουσιώδες ερώτημα «Προς τι η Ενωμένη Ευρώπη» ; Το ερώτημα ποια είναι και ποια μπορεί να είναι η συμβολή της σ'ένα καλύτερο μέλλον για τους ευρωπαϊκούς λαούς, ποιος είναι ο λόγος για τον οποίο επιδιώκουμε την ολοκλήρωση, παραμένει αναπάντητο, σημειώνει ο Κωνσταντίνος Τσουκαλάς. Σε μεγάλο βαθμό, οι σημερινοί ευρωλάτρες είναι το κοινωνιολογικό αντίστοιχο των αλήστου μνήμης κρατολατρών. Ίσως και αυτός να είναι ο λόγος και πάντως είναι ένας από τους λόγους, που αποσιωπάται, με τόση επιμέλεια και επιτυχία, ο παράγων εκείνος , που θα ήταν δυνατόν να νομιμοποιήσει τη δημιουργία της Ευρώπης.

Και ο παράγων αυτός είναι ένας και μόνο : η ανάγκη να αναδιατυπωθεί η έννοια και η εμβέλεια της πολιτικής εν γένει, τονίζει ο Κωνσταντίνος Τσουκαλάς. Ο Ξενοφών Κοντιάδης στο επόμενο κείμενο με το οποίο ολοκληρώνεται η πρώτη ενότητα του τόμου, επιχειρεί μια κριτική προσέγγιση των ρυθμίσεων της Συνθήκης του Άμστερνταμ που αναφέρονται στο πεδίο της απασχόλησης και

της κοινωνικής προστασίας.

Ζητήματα νομισματικής ενοποίησης και απασχόλησης μετά τη Συνθήκη του Άμστερνταμ, εξετάζουν στη δεύτερη θεματική ενότητα του τόμου οι Γιώργος Κατηφόρης (ευρωβουλευτής), Παναγιώτης Θωμόπουλος (Υποδιοικητής της Τράπεζας της Ελλάδας), Alman Metten (ευρωβουλευτής), Νίκος Παπακυριαζής (πρώην ευρωβουλευτής), Άρης Σισσούρας (καθηγητής του Πανεπιστημίου Πατρών) και Πλάτων Τήνιος (ειδικός σύμβουλος του Πρωθυπουργού). "Ένα βασικό συμπέρασμα, που θα μπορούσε κανείς να συγκρατήσει από τις αναλύσεις αυτής της ενότητας, είναι ότι η ONE είναι μια τεράστια ευκαιρία που δεν θα πρέπει να αφήσουμε ανεκμετάλλευτη. Θα πρέπει όμως να υπάρξει επαρκής δημοκρατικός έλεγχος και υποχρεωτική συμμετοχή των κοινωνικών εταίρων στη διαδικασία που θέτει η ONE.

Τόσο το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, όσο και τα εθνικά κοινοβούλια, θα πρέπει να έχουν μεγαλύτερη συμμετοχή στη διαμόρφωση των κατευθυντήριων γραμμών και οι κοινωνικοί εταίροι θα πρέπει να μπορούν να έχουν μια αποτελεσματική συμβολή στη διαδικασία.

Ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον θέμα στην πορεία προς την τελική πολιτική ολοκλήρωση της ΕΕ, αυτό της Κοινής Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφάλειας, της γνωστής ΚΕΠΠΑ, εξετάζουν στην Τρίτη ενότητα, ο καθηγητής του Πανεπιστημίου της Φραγκφούρτης Michael Bothe, ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών Θεόδωρος Κουλουμπής, ο πρώην ευρωβουλευτής Γιάννης Ρουμπάτης, ο καθηγητής του Παντείου, Κωνσταντίνος Στεφάνου και ο επ. καθηγητής του Παντείου, Αργύρης Πασσάς.

Ο καθένας από τη δική του σκοπιά συμβάλλει ουσιαστικά στην αποτίμηση της συνεισφοράς της Συνθήκης του Άμστερνταμ στη δημιουργία μιας κοινής Εξωτερικής Πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Όλοι συμφωνούμε ότι η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση είναι μια σύνθετη πολιτική, δηλαδή μια σύνθετη ιστορική διαδικασία. Όμως, πόσο κοντά σ' αυτή τη διαδικασία βρίσκεται ο ευρωπαίος πολίτης; Στο ερώτημα αυτό επιχειρούν να απαντήσουν τα κείμενα της τέταρτης ενότητας. Ο αναπ. καθηγητής του Παντείου Πανεπιστημίου, Στέλιος Περγάκης, εξετάζει τη θέση και το ρόλο του πολίτη στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η ευρωβουλευτής Ειρήνη Λαμπράκη γράφει για τα πολιτικά και αστικά δικαιώματα του ευρωπαίου πολίτη, ο καθηγητής του Πανεπιστημίου του Γκράτς και ευρωβουλευτής Reinhard Rack εξετάζει την ιθαγένεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς και τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που τη συνοδεύουν. Τέλος, ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών και Σύνηγορος του Πολίτη, Νικηφόρος Διαμαντούρος καταθέτει ορισμένες σκέψεις για το δημοκρατικό έλλειμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Καθώς βρισκόμαστε στην τελική ευθεία της Διακυβερνητικής Διάσκεψης, που θα αναθεωρήσει τη Συνθήκη του Άμστερνταμ, θα πρέπει να υπογραμμί-

σομε, ότι οι εκάστοτε αναθεωρήσεις των Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση δεν αποτελούν, βέβαια, τελική έκβαση μιας θεσμικής εξέλιξης. Αντιθέτως, οι Συνθήκες ουσιαστικά τελούν υπό μια μόνιμη αναθεώρηση, υπό μια αέναη πολιτική και συνταγματογενεσιουργική διαδικασία.

Εξάλλου, όπως σημειώνει πολύ εύστοχα στα συμπεράσματα του τόμου κι ο καθηγητής Γεώργιος Παπαδημητρίου «η διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης, από το ξεκίνημά της, δεν είχε ποτέ καθολική διάσταση. Ήταν μια διαδικασία ενοποίησης που περιελάμβανε συγκεκριμένες κάθε φορά πτυχές, αν και στην πορεία του χρόνου επεκτεινόταν και σε άλλες. Αυτή ακριβώς η διαφορετική, χρονικά, πολιτική και θεσμική ανάπτυξη διατήρησε εκρηκτικές διαφορές στις περιοχές όπου συντελείται η ενοποίηση. Και το σημαντικότερο: διατήρησε και εξακολουθεί να διατηρεί διαφορετικές ταχύτητες στην ανάπτυξή της».

**Λεωνίδα Λουλούδη,
Βασιλική Γεωργιάδου,
Γιάννης Σταυρακάκης**
*Φύση, Κοινωνία, Επιστήμη στην Εποχή των “Τρελών
Αγελάδων”. Διακινδύνευση και Αβεβαιότητα.*
(επίμετρο: Μιχάλης Παπαγιαννάκης),
Εκδόσεις Νεφέλη, 1999

Κριτική παρουσίαση:

Βάσω Κόλλια

Το 1986, ο γερμανός κοινωνιολόγος Ulrich Beck, με τη δημοσίευση της πρωτότυπης μελέτης του για την “Κοινωνία της Διακινδύνευσης” (Risikogesellschaft / Risk Society), άνοιξε το διάλογο, στο πλαίσιο των κοινωνικών επιστημών, για τα προβλήματα που κυριαρχούν στις αναπτυγμένες δυτικές κοινωνίες κατά την ύστερη νεωτερικότητα. Ο Beck, στοιχειοθετώντας ένα “κοινωνιολογικό-πολιτισμικό επιχείρημα”, παρατήρησε εύστοχα ότι οι σύγχρονες κοινωνίες βρίσκονται πλέον αντιμέτωπες με νέας ποιότητας ζητήματα: οικολογικά/περιβαλλοντικά, διατροφικά, δημόσιας υγείας και ποιότητας ζωής. Μάλιστα, τα προβλήματα αυτά, η παρουσία των οποίων δίνει νέα υπόσταση στα θέματα που παραδοσιακά κατατρέχουν τις σύγχρονες κοινωνίες, δεν αποτελούν παρά τις “λανθάνουσες δευτερογενείς συνέπειες”, κατά την έκφραση του γερμανού κοινωνιολόγου, του μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης, του τρόπου παραγωγής, αλλά και του ευρύτερου στίλ ζωής που επικράτησε στις δυτικές κοινωνίες μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο.

Ρίσκα - διακινδυνεύσεις αποκαλούνται τα προβλήματα της προχωρημένης νεωτερικότητας όχι μόνο από τον U. Beck, αλλά και από μια σειρά σημαντικών κοινωνικών επιστημόνων (Zygmunt Bauman, Scott Lash, Anthony Giddens, Barbara Adams, Niklas Luhmann κ.ά.) που συμμετείχαν ή και συμμετέχουν ακόμη στο σχετικό επιστημονικό διάλογο.

Στο βιβλίο των Λεωνίδα Λουλούδη, Βασιλικής Γεωργιάδου και Γιάννη Σταυρακάκη, με τίτλο “Φύση, Κοινωνία, Επιστήμη στην Εποχή των ‘Τρελών Αγελάδων’. Διακινδύνευση και Αβεβαιότητα”, λαμβάνοντας αφορμή οι συγγραφείς από την εμφάνιση του προβλήματος της “σπογγώδους εγκεφαλοπάθειας των βοοειδών”, εντοπίζουν, περιγράφουν και αναλύουν τους εκτεταμένους κινδύνους που η νόσος αυτή δημιουργεί για τη δημόσια υγεία. Ταυτοχρόνως, οι συγγραφείς

παρουσιάζουν τις κυριότερες πτυχές της συζήτησης στις κοινωνικές επιστήμες για την υφή και τις ιδιότητες των διακινδυνεύσεων, καθώς και για την εικόνα και τα προβλήματα των “κοινωνιών της διακινδύνευσης”.

Ο Λ. Λουλούδης, επίκουρος καθηγητής στο Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, στο κείμενό του με τίτλο “Διακινδυνεύοντας τη δημόσια υγεία: Η πολιτική διαχείριση της ασθένειας των “τρελών αγελάδων”, διερευνά συστηματικά και με ακρίβεια το χρονικό του όλου προβλήματος. Στόχος του συγγραφέα είναι όχι μόνο να αναλύσει το πρόβλημα από την κτηνιατρική-βιολογική του σκοπιά, αλλά κυρίως να ανακαλύψει τις “διαπλεκόμενες σχέσεις επιστήμης-οικονομίας-πολιτικής-διοίκησης”, σχέσεις που αποτέλεσαν το υπόβαθρο για την ανάδειξη και την εκτός ελέγχου εξάπλωση του ζητήματος.

Η μελέτη του Λ. Λουλούδη καλύπτει το χρονικό διάστημα από τον Απρίλιο του 1985, όταν ανεπίσημα έγινε γνωστή η ύπαρξη μερικών πρώτων κρουσμάτων σπογγώδους εγκεφαλοπάθειας σε βρετανικά βοοειδή, έως το Φεβρουάριο του 1997, όταν το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο απέρριψε εν τέλει την πρόταση μομφής εναντίον της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Μάλιστα, όπως λεπτομερώς αναλύεται στην περίφημη έκθεση Ortega του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και όπως εύστοχα αξιολογούνται και παρουσιάζονται τα κρισιμότερα σημεία της σημαντικότητας αυτής έκθεσης από τον Λ. Λουλούδη, η Commission φέρει ένα ιδιαίτερος σοβαρό μερίδιο ευθύνης για την εξάπλωση του διατροφικού αυτού ρίσκου και τη διακινδύνευση της δημόσιας υγείας των ευρωπαϊκών πολιτών.

Σύμφωνα με το συγγραφέα, εξίσου σημαντικό μερίδιο ευθύνης ανήκει όμως και στις κυβερνήσεις της Μ. Βρετανίας, για το χρονικό διάστημα από την εκδήλωση της ασθένειας μέχρι τουλάχιστον το 1996/97, καθώς με πρόθεση να συμπειστεί το κόστος παραγωγής και να καταστεί ανταγωνιστικότερη η βρετανική βοοτροφία, επέτρεψαν, κάμπτοντας τις πιέσεις επιχειρηματικών και επαγγελματικών ομάδων, τη χρήση φθηνών και αμφίβολης ποιότητας ζωοτροφών. Με τον τρόπο αυτό άνοιξαν, όμως, τους ασκούς του Αιόλου για την εμφάνιση μιας “ασυνήθους επιζωοτίας”, κατά την έκφραση του Λ. Λουλούδη: της σπογγώδους εγκεφαλοπάθειας των βοοειδών, μιας “ασυνήθους ασθένειας” (C. Weissmann), η οποία “με μορφή επιδημίας προσβάλλει τα βοοειδή σε ολόκληρη τη Βρετανία”. Ευθύνη όμως ανήκει και σε επιστήμονες, επιστημονικές ομάδες και επιτροπές, που σύμφωνα με το συγγραφέα, είτε υπήγαγαν την έρευνά τους σε πολιτικές σκοπιμότητες είτε ανέχθηκαν ή, ακόμη, και αποδέχθηκαν την επιλεκτική χρήση και αντιδεοντολογική αξιοποίηση των πορισμάτων της επιστημονικής τους έρευνας από διάφορους εθνικούς και ευρωπαϊκούς πολιτικούς παράγοντες και θεσμούς, προκειμένου η σπογγώδης εγκεφαλοπάθεια των βοοειδών να μην καταλήξει σε μια διευρυμένη κρίση της βρετανικής και ευρωπαϊκής κτηνοτροφίας, αλλά ούτε και σε μια πολιτική κρίση της βρετανικής κυβέρνησης και των ευρωπαϊκών θεσμών.

Παρότι, λοιπόν, επιστημονική αβεβαιότητα επικρατούσε και επικρατεί ακόμη τόσο ως προς τον ακριβή προσδιορισμό του αιτιολογικού παράγοντα της νόσου της σπογγώδους εγκεφαλοπάθειας των βοοειδών όσο και ως προς τις συνέπειές της, δηλαδή κυρίως τη διασύνδεσή της με μια νέα μορφή θανατηφόρου εγκεφαλοπάθειας στον άνθρωπο (Creutzfeld-Jacob), το ενδεχόμενο η ασθένεια των “τρελών αγελάδων” να μεταδίδεται στον άνθρωπο εθεωρείτο επισήμως, μεταξύ των πολιτικών, οικονομικών και επιστημονικών κύκλων μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του '80, στην πραγματικότητα μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του '90, ως ένα “εξαιρετικά απίθανο” ενδεχόμενο. Το γεγονός, πάντως, ότι τελικώς επιβεβαιώθηκε, κατά τρόπο δραματικό, αυτό το “εξαιρετικά απίθανο ενδεχόμενο”, καταδεικνύει το πόσο παράτολμο και τελικώς επικίνδυνο είναι το εγχείρημα, η επιστημονική αβεβαιότητα να αποσιωπηθεί, ενώ επιμέρους, έστω και προς στιγμινή πλειοψηφικές, επιστημονικές απόψεις να μεταβαπτιστούν σε “σκληρές” επιστημονικές αλήθειες.

Η Βασιλική Γεωργιάδου, επίκουρος καθηγήτρια στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, στη δική της συμβολή με τον τίτλο “Οι διακινδυνεύσεις στην ύστερη νεωτερικότητα. Μια πολιτική-κοινωνιολογική προσέγγιση”, αναλαμβάνει κατ'αρχάς το εγχείρημα της εννοιολογικής αποσαφήνισης κεντρικών όρων της όλης επιστημονικής συζήτησης για τις διακινδυνεύσεις/ τα ρίσκα. Τι είναι τα ρίσκα, πώς διακρίνονται από τους κλασικούς βιομηχανικούς κινδύνους και ποιο είναι άραγε το αναγκαίο υπόβαθρο για την εκκόλαψή τους; Τα παραπάνω αποτελούν κεντρικά αφηρητικά ερωτήματα στη μελέτη της Β. Γεωργιάδου. Με επίκεντρο το όλο μείζον ζήτημα της ασθένειας των “τρελών αγελάδων”, λαμβάνοντας δηλαδή αφορμή από την εμφάνιση μιας συγκεκριμένης, διατροφικού τύπου, διακινδύνευσης σε υπερανπτυγμένες και, κατά βάση, βιομηχανικές κοινωνίες, η συγγραφέας επιχειρεί να εντάξει το συγκεκριμένο πρόβλημα (τη σπογγώδη εγκεφαλοπάθεια των βοοειδών) σε ένα ολοκληρωμένο κοινωνικο-θεωρητικό πλαίσιο αναφοράς (στη θεωρία για την “κοινωνία της διακινδύνευσης”).

Με κυριότερο γνώρισμα των διακινδυνεύσεων, αυτές να διαχέονται στο χώρο, το χρόνο, όπως και σε διάφορες κοινωνικές ομάδες, καθιστάμενες με τον τρόπο αυτό “παγκόσμιες” ή, έστω, αναδεικνύοντας την τάση της παγκοσμιοποίησής τους και, επιπλέον, διαθέτοντας την ιδιότητα να μετασχηματίζονται διαρκώς, οι διακινδυνεύσεις, σύμφωνα με τη συγγραφέα, επιβαρύνουν τις βιομηχανικά και τεχνολογικά υπερανπτυγμένες κοινωνίες κατ'αρχάς με μια διαρκή υποψία, αλλά και με ένα ουσιαστικό δίλημμα. Όπως παρατηρεί η Β. Γεωργιάδου, στις σύγχρονες κοινωνίες που είναι επιφορτισμένες -συχνά σε συνθήκες επιστημονικής αβεβαιότητας- με την ευθύνη της αντιμετώπισης σύνθετων και μεταξύ τους αντιφατικών προβλημάτων, οι οικονομικές, πολιτικές ή όποιες άλλες αποφάσεις λαμβάνονται για την επίλυση των προβλημάτων αυτών, ενδέχεται να δημιουργήσουν μελλοντικά απρόβλεπτες αρνητικές συνέπειες. Δρομολογώντας, λοιπόν,

διαδικασίες και επιλέγοντας μέσα για τη διαχείριση προβλημάτων, οι σύγχρονες κοινωνίες με τους θεσμούς και τις οργανώσεις τους να έχουν την εντολή μιας τέτοιας διαχείρισης, αφενός μεν ρυθμίζουν συγκρούσεις και αναδεικνύουν ευκαιρίες ατομικής, κοινωνικής, οικονομικής κ.λπ. ανάπτυξης και ευημερίας, αφετέρου όμως δημιουργούν και κινδύνους.

Ευκαιρία και κίνδυνος αποτελούν τις δύο όψεις των προβλημάτων που στις ημέρες μας ορίζονται ως ρίσκα. Είναι προφανές, σύμφωνα με την άποψη της Β. Γεωργιάδου, ότι εάν επιχειρήσουμε να εξαλείψουμε τους κινδύνους από κάθε μορφή ατομικής ή συλλογικής δράσης, τότε θα χάσουμε μαζί και τις ευκαιρίες. Ωστόσο, εάν αφήσουμε ανεξέλεγκτες τις ευκαιρίες που διανοίγονται για επιμέρους κοινωνικές, επαγγελματικές και όποιες άλλες ομάδες ή και μεμονωμένα άτομα, θα προκαλέσουμε ζημιές, ίσως και απρόβλεπτες καταστροφές, για το κοινωνικό σύνολο. Η περίπτωση της “ασθένειας των τρελών αγελάδων” και οι εξαιρετικά σοβαροί κίνδυνοι για τη δημόσια υγεία που η νόσος αυτή δημιούργησε, αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ρίσκου. Η εμφάνιση του ακραίου αυτού διατροφικού ρίσκου αποδίδεται σε έναν αποτυχημένο και επιπόλαιο συνδυασμό ανάληψης ευκαιριών και πρόκλησης κινδύνων.

Πώς, όμως, ρίσκα/διακινδυνεύσεις, από γοργά μεταλλασσόμενα, χωρίς επισημονικά σαφείς αιτιολογικούς παράγοντες και όχι εύκολα και ευκρινώς κοινωνικώς ορατά προβλήματα, καθίστανται εν τέλει ζητήματα διαχειρίσιμα και επιλύσιμα; Η Β. Γεωργιάδου εξετάζοντας τις ατελείς, αδιέξοδες, ενίοτε και παραπλανητικές διαδικασίες αντιμετώπισης της σπογγώδους εγκεφαλοπάθειας που ακολουθήθηκαν σε επίπεδο εθνικό (Μ. Βρετανία) και ευρωπαϊκό (Ευρωπαϊκή Επιτροπή), αναγνωρίζει κατ'αρχάς τις εγγενείς δυσκολίες που, ούτως ή άλλως, εμπερικλείει ένα τέτοιο εγχείρημα διαχείρισης παγκοσμιοποιούμενων προβλημάτων σε συνθήκες επιστημονικής αβεβαιότητας αφενός, αλλά και δημόσιας δραματοποίησης της κοινής γνώμης αφετέρου. Η συγγραφέας θεωρεί κρίσιμο και αποφασιστικό παράγοντα για τη διαχείριση των διακινδυνεύσεων στις ημέρες μας την εμπλοκή των οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών (civil society), καθώς και των (εθνικών και υπερεθνικών) μη κυβερνητικών οργανώσεων (NGO's) σε ένα τέτοιο εγχείρημα. Σύμφωνα με την Β. Γεωργιάδου, από την “ανοικτή” και “ισότιμη συμμετοχή” των “κοινωνικά σημαντικών ενδιαφερόμενων μερών” στο πλαίσιο ενός “ρυθμισμένου διαβουλευτικού μοντέλου λήψης αποφάσεων”, θα εξαρτηθεί εν τέλει η επιτυχία του εγχειρήματος αντιμετώπισης των διακινδυνεύσεων στην ύστερη νεωτερικότητα.

Ο Γιάννης Σταυρακάκης, πολιτικός επιστήμονας και ερευνητής στο Πανεπιστήμιο του Essex στη Μ. Βρετανία, στο δικό του κείμενο με τίτλο “Φύση και επιστημονικός λόγος στις νεωτερικές κοινωνίες: Το εγχείρημα της κατασκευής” μελετά τις προϋποθέσεις επανεμφάνισης της αβεβαιότητας και του ρίσκου στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες. Από πού προκύπτει αυτή η εκτεταμένη αίσθηση

της αβεβαιότητας, τι συνέβη άραγε και το “τεκμήριο της αντικειμενικότητας”, που εφέρετο να συνοδεύει τις νεωτερικές κοινωνίες, το ίδιο όπως και η “ηγεμονικότητα” μέσα σε αυτές του επιστημονικού λόγου, “άρχισε να αμφισβητείται ριζικά”; Λαμβάνοντας αφορμή από τη νόσο της σπογγώδους εγκεφαλοπάθειας των βοοειδών και ό,τι συνοδεύει την υπόθεση αυτή στον τομέα της πολιτικής και επιστημονικής της διαχείρισης, ο συγγραφέας επιχειρεί να δώσει απαντήσεις στα παραπάνω κεντρικά ερωτήματα.

Σύμφωνα με τον Γ. Σταυρακάκη, είναι η προσέγγιση της “κοινωνικής κατασκευής” που προσφέρει τα κατάλληλα αναλυτικά εργαλεία για την κατανόηση και μελέτη του ρίσκου, όπως και κάθε μορφής αβεβαιότητας στις ημέρες μας. Ο συγγραφέας αναφέρεται, κατ’αρχάς, συνοπτικά σε τρόπους διαχείρισης της αβεβαιότητας μέσα στη νεωτερικότητα, δίνοντας έμφαση σε αναπαραστάσεις του φυσικού κόσμου που εθεωρούνται “απόλυτες”, “οριστικές” και “αντικειμενικές”, μέχρις ότου, για κάποιους λόγους, αποκαλυφθεί η κατασκευασμένη υπόστασή τους και εμφανιστούν τελικώς και οι πρώτες σοβαρές ενδείξεις της “εξάρθρωσης” (dislocation) των κατασκευών αυτών.

Η ανάδειξη ή, ορθότερα, η αναβίωση και επανάκαμψη του ρίσκου και της κοινωνικής, πολιτικής και επιστημονικής αβεβαιότητας στην ύστερη νεωτερικότητα, παρά μάλιστα τα εκτενή και πολλαπλά εγχειρήματα “νοηματικού ελέγχου” και απώθησης της αβεβαιότητας αυτής, εξετάζονται από τον Γ. Σταυρακάκη στο πρώτο μέρος της μελέτης του. Στο κυρίως μέρος της εργασίας του ο συγγραφέας παρουσιάζει ολοκληρωμένα το σύνθετο επιχείρημα της κοινωνικής κατασκευής. Από τον Peter Berger και τον Thomas Luckmann, που πρώτοι έθεσαν επί τάπητος το ζήτημα της “κοινωνικής κατασκευής της πραγματικότητας” με το ομότιτλο βιβλίο τους (1967), έως τον Ernesto Laclau για τον οποίο τα “φυσικά αντικείμενα” και η “ιδέα της φύσης” “δεν είναι κάτι ‘ήδη εκεί’ που γίνεται προσσιτό από τη φαινομενικότητα των πραγμάτων”, αλλά αναδεικνύονται ως το “αποτέλεσμα μιας αργής και πολυσύνθετης ιστορικής και κοινωνικής διαδικασίας κατασκευής”, ο Γ. Σταυρακάκης επιχειρεί μια πλουραλιστική, αλλά ταξινομημένη, αναλυτική και, οπωσδήποτε, κριτική περιδιάβαση στους διάφορους σημαντικούς στοχαστές της πολυτασιακής αυτής θεωρίας. Μαθητής ο ίδιος και επιμελητής στα ελληνικά του έργου του E. Laclau, στηρίζεται στο έργο αυτό και, κυρίως, στη “θεωρία της εξάρθρωσης”, σύμφωνα με την οποία και μέσα από την οπτική γωνία του Γ. Σταυρακάκη, “η στιγμή της εξάρθρωσης είναι η στιγμή της διάλυσης μιας κατασκευής”. Γίνεται, όμως, στη συνέχεια και η στιγμή της “θέσμισης νέων κατασκευών”, με τη δημιουργία μιας “έλλειψης στο επίπεδο του νοήματος, που προκαλεί την ανάγκη για νέες κατασκευές”, υπαγόμενες βέβαια και αυτές στη δυναμική της εξάρθρωσης.

Η ανάλυση της αβεβαιότητας, της αρνητικότητας και του ρίσκου στις κοινωνίες της ύστερης νεωτερικότητας έχει την ανάγκη, σύμφωνα με τον συγγραφέα,

μιας ολοκληρωμένης θεωρίας της κοινωνικής κατασκευής. Ο Γ. Σταυρακάκης, στηριζόμενος στη θεωρία του “ριζοσπαστικού κονστρουκτιβισμού”, εξετάζει στο τελευταίο μέρος της μελέτης του ζητήματα που αφορούν στο μέλλον της επιστήμης και των κοινωνικοπολιτικών θεσμών στις κοινωνίες του ρίσκου, στις οποίες, παράλληλα με την αβεβαιότητα και τις διακινδυνεύσεις, αναδεικνύονται και νέες δυνατότητες για τον εκδημοκρατισμό της κοινωνίας.

Το βιβλίο των Λ. Λουλούδη, Β. Γεωργιάδου και Γ. Σταυρακάκη συμπληρώνεται από ένα επίμετρο του ευρωβουλευτή του Συνασπισμού Μιχάλη Παπαγιαννάκη, ο οποίος, όπως ομολογεί, καθώς “έζησε από αρκετά κοντά την ιστορία” της σπογγώδους εγκεφαλοπάθειας των βοοειδών, καταθέτει με τρόπο ευθύ, ειλικρινή και παραστατικό τη μαρτυρία του. Αναφέρεται δηλαδή στις θεσμικά εκφρασμένες ανησυχίες του Ευρωκοινοβουλίου και στην ελλιπή, ενίοτε και παραπλανητική, ανταπόκριση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κατά τη συγκυρία της κρίσης του 1996 στις ανησυχίες αυτές.

Το βιβλίο “Φύση, κοινωνία, επιστήμη στην εποχή των ‘τρελών αγελάδων’. Διακινδύνευση και αβεβαιότητα” αποτελεί μια αποκαλυπτική, προσεκτική, χωρίς διάθεση δραματοποίησης, συνθετική διεπιστημονική μελέτη για την υπόθεση της σπογγώδους εγκεφαλοπάθειας των βοοειδών, για το ρίσκο της δημόσιας υγείας που η υπόθεση αυτή συνεπάγεται, αλλά και για τις διαδικασίες επιστημονικής αντιμετώπισης και, κυρίως, πολιτικής διαχείρισης της υπόθεσης αυτής σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Με δεδομένο ότι οι επιστημονικές μελέτες που υπάρχουν σε διεθνές επίπεδο για το συγκεκριμένο θέμα εκτός από ολιγάριθμες είναι και αρκετά μονομερείς, αναφέρονται δηλαδή σχεδόν αποκλειστικά στη βιολογική-κτηνιατρική και ιατρική διάσταση του προβλήματος, διάσταση σημαντικότερη μεν που όμως δεν είναι και η μοναδική, το βιβλίο των Λουλούδη, Γεωργιάδου, Σταυρακάκη αποκτά ένα επιπλέον ενδιαφέρον. Στη μελέτη τους αυτή οι συγγραφείς όχι μόνο αναφέρονται λεπτομερειακά στο χρονικό της όλης υπόθεσης της νόσου των “τρελών αγελάδων” αλλά, σε απόλυτη συνάφεια με το προς διερεύνηση πρόβλημα, εξοικειώνουν τον αναγνώστη με νέες επιστημονικές έννοιες (ρίσκο-κίνδυνος-αβεβαιότητα), θεωρητικά σχήματα (κοινωνίες της διακινδύνευσης, ριζοσπαστικός κονστρουκτιβισμός) και καινοτόμες πολιτικο-διοικητικές προτάσεις (διαβουλευτικό μοντέλο λήψης αποφάσεων), που είναι ιδιαίτερος χρήσιμες και ίσως μελλοντικά αποδειχθούν και απαραίτητες, στην ανάλυση και αντιμετώπιση των σύγχρονων προβλημάτων.

**Yergin D. & Stanislaw J.,
*The Commanding Heights:
The Battle Between Government
and the Marketplace that
is Reshaping the Modern World,***

New York: Simon & Schuster, 1998

Κριτική παρουσίαση:

Χαράλαμπος Παπασωτηρίου

Πριν από 10 μόλις χρόνια υπήρχε στη χώρα μας μια κρατική επιτροπή τιμών και εισοδημάτων που καθόριζε γραφειοκρατικά (“αποφασίζω και διατάζω”) τις τιμές κάθε λογής προϊόντων, συμπεριλαμβανόμενου του ψωμιού και του χαλβά. Την εποχή εκείνη ο πληθωρισμός στην Ελλάδα κυμαινόταν μεταξύ 15 και 25%. Η κυβέρνηση Μητσοτάκη κατάργησε την επιτροπή αυτή, με αποτέλεσμα οι τιμές των προϊόντων να καθορίζονται από την αγορά, και σήμερα ο πληθωρισμός να βρίσκεται στο 2%.

Το βιβλίο των Yergin και Stanislaw μας υπενθυμίζει ότι ο ασφυκτικός έλεγχος της οικονομίας από το κράτος ήταν παγκόσμιο μεταπολεμικό φαινόμενο, που προήλθε από την μεγάλη οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1930 και την εμπόλεμη κινητοποίηση των οικονομιών κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο κρατικός καθορισμός των τιμών επιβλήθηκε πρόσκαιρα ακόμα και στις ΗΠΑ, και μάλιστα επί της προεδρίας του Ρεπουμπλικανού Νίξον, χωρίς ωστόσο να ανακόψει την άνοδο του πληθωρισμού, οδηγώντας έναν φιλελεύθερο σύμβουλο του Νίξον να συμπεράνει ότι “τουλάχιστον αποδείξαμε την αρχική μας πεποίθηση, ότι ο κρατικός έλεγχος των τιμών δε λειτουργεί”.

Στα πρώτα τρία κεφάλαια οι συγγραφείς παρουσιάζουν την παγκόσμια άνοδο του κρατικισμού στην Ευρώπη, στις ΗΠΑ και στον Τρίτο Κόσμο κατά τις πρώτες τρεις μεταπολεμικές δεκαετίες. Τα επόμενα εννέα κεφάλαια, που αποτελούν τον κύριο κορμό του βιβλίου, καλύπτουν την παγκόσμια άνοδο του φιλελευθερισμού κατά την τελευταία εικοσαετία.

Η ιστορική αλλαγή στη σχέση κράτους και αγοράς στη φιλελεύθερη κατεύθυνση παρουσιάζεται πανοραμικά, συμπεριλαμβάνοντας σχεδόν κάθε μεγάλη περιοχή του πλανήτη. Οι συγγραφείς περιγράφουν τις ισχνές καταβολές του φιλε-

λεύθερου ρεύματος σε μικρούς κύκλους φιλελεύθερων πανεπιστημιακών στη δεκαετία του 1960. Στη συνέχεια παρουσιάζουν την οικειοποίηση των φιλελεύθερων ιδεών από κυβερνήσεις πρώτα στη Βρετανία και στις ΗΠΑ, έπειτα στην ηπειρωτική δυτική Ευρώπη, στην Απω Ανατολή συμπεριλαμβανομένης της Κίνας του Ντενγκ Τσιάο Πινγκ, στην Ινδία, στη Λατινική Αμερική και στην πρώην σοβιετική σφαίρα.

Για το ελληνικό κοινό - επίκειται ελληνική έκδοση του βιβλίου από τις Εκδόσεις Leader Books - το βιβλίο καθιστά προσβάσιμη την παγκόσμια εμπειρία στη μάχη για τον περιορισμό του κρατικού παρεμβατισμού και την απελευθέρωση των αγορών. Μας επιτρέπει να εξετάσουμε τις δικές μας προσπάθειες στην κατεύθυνση αυτή συγκριτικά με τον υπόλοιπο κόσμο, για να διαπιστώσουμε ότι λόγω της σοσιαλιστικής δεκαετίας του 1980 ξεκινήσαμε τον αγώνα μετά την Ευρώπη, τις ΗΠΑ, την Απω Ανατολή και την Κίνα. Τουλάχιστον, προλάβαμε την Ινδία και τη Λατινική Αμερική.

Γραμμένο για ένα ευρύ κοινό, το βιβλίο αποτελεί ιστορία νέου είδους που χρονογραφεί μια μάχη στον χώρο των ιδεών και των πανεπιστημίων που κατέληξε να αλλάξει την πορεία της πολιτικής οικονομίας σε παγκόσμιο επίπεδο. Αν και γραμμένο από τη σκοπιά της πολιτικής ιστορίας, όχι της οικονομικής θεωρίας, το βιβλίο παρέχει σημαντικό πλούτο πληροφοριών από τη διεθνή εμπειρία, που είναι χρήσιμος για την περαιτέρω διαμόρφωση της φιλελεύθερης μεταρρυθμιστικής στρατηγικής στη χώρα μας.

Μπέντζαμιν Μπάριμπερ
Ο Κόσμος των Mac Κόντρα στους Τζιχάντ:
Η Παγκοσμιοποίηση και ο Φονταμενταλισμός
Εχθροί της Δημοκρατίας και της Ελευθερίας

Εκδόσεις Καστανιώτη 1998.

Κριτική παρουσίαση:

Σπύρος Μακρής

Ο Αμερικανός πολιτικός επιστήμονας Benjamin Barber είναι αναντίλεκτα από τις πιο χαρακτηριστικές φωνές του New Citizenship Movement ή, όπως αλλιώς λέγεται, του νεοπροοδευτισμού (neoprogressivism) Αντίθετα με τους φιλελεύθερους, που δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στα ατομικά δικαιώματα και στη διανεμητική δικαιοσύνη (πχ John Rawls), οι νέο-προοδευτικοί στρέφουν το ενδιαφέρον τους στην έννοια του πολίτη.

Το πρόσφατο βιβλίο του Barber εντάσσεται στα πλαίσια του κινήματος του νεοπροοδευτισμού και ασχολείται με το ακανθώδες ζήτημα της δημοκρατίας στη νέα εποχή. Πιο συγκεκριμένα, για τον καθηγητή πολιτικής επιστήμης στο Πανεπιστήμιο Rutgers, οι δύο βασικές αρχές (principles) της νέας εποχής, η πολυπολιτισμικότητα και η παγκοσμιοποίηση, μπορεί να βρίσκονται σε μετωπική αντιπαράθεση, έχουν ωστόσο ένα κοινό σημείο: και οι δύο απειλούν σοβαρά τη φιλελεύθερη δημοκρατία. Αν μη τι άλλο, η προσέγγιση του Barber είναι ενδιαφέρουσα και πολύ ρεαλιστική. Αποφεύγει τις επικίνδυνες και μονολιθικές γενικεύσεις του S. Huntington για τη σύγκρουση των πολιτισμών, τηρεί απόσταση ασφαλείας από τις ακρότητες του νεοφιλελευθερισμού και επιχειρεί να οικοδομήσει τη σκέψη του για το νέο κόσμο του 21^{ου} αιώνα στο μόνο συμπαγές υλικό που διαθέτει η ανθρωπότητα σήμερα, τη φιλελεύθερη δημοκρατία.

Δύο είναι οι αιχμές της συζήτησης για τη δημοκρατία σύμφωνα με τον Barber:

- Η «λιβανοποίηση» του συστήματος των εθνών-κρατών μέσα από την έξαρση των εθνοτικών συγκρούσεων. Το φαινόμενο αυτό είναι ένα γενικευμένο Jihad.
- Η «μακντοναλντοποίηση» του πλανήτη μέσα από την οικονομική και οικολογική αποθέωση του fast-πολιτισμού.

Η σημαντική προσφορά του Αμερικανού πολιτικού επιστήμονα, στο εν λόγω βιβλίο του έγκειται στο γεγονός ότι με πολύ γοητευτικό, αλλά και συστηματικό

τρόπο μάζ δίνει το περίγραμμα των κινδύνων που απειλούν τη δημοκρατία των πολιτών και την πολιτική κατ' επέκταση από τα δεσπόζοντα φαινόμενα του πολιτισμικού πολέμου και της οικονομικής ομογενοποίησης. Οι μονοσήμαντες οικονομικές δυνάμεις του McWorld υπονομεύουν την αριστοτελική πολιτική φύση του ανθρώπου. Οι δυνάμεις του Jihad από την άλλη είναι εξ ορισμού αντιδημοκρατικές, εφόσον το πολιτικό τους credo εξαντλείται στη μονοκομματική δικτατορία, στη στρατιωτική διακυβέρνηση και κυρίως στο θρησκευτικό φονταμενταλισμό.

Η λύση που προτείνει ο Barber στα μετανεοτερικά θα λέγαμε προβλήματα της δημοκρατίας προκύπτει από μία ειδική εφαρμογή του φεντεραλισμού, που βλέπει τη δημιουργία ημιαυτόνομων κοινοτήτων, μικρότερων σε μέγεθος από το έθνος-κράτος, οι οποίες θα είναι δικτυωμένες σε ένα περιφερειακό ή τοπικό σύστημα οικονομικών σχέσεων, σε μία δηλαδή αγορά που θα ξεπερνά τα όρια της παραδοσιακής κρατικής κυριαρχίας. Το σύνθημα των Πράσινων “think globally, act locally” εκφράζει χωρίς άλλο με σαφήνεια τη φεντεραλιστική ουτοπία του Barber. Ας μην ξεχνάμε, όπως και ο ίδιος επισήμανε σε κάποιο άρθρο του πριν καιρό, το απόφθεγμα του J. J. Rousseau ότι «η δημοκρατία εύκολα τρώγεται αλλά δύσκολα χωνεύεται»!

Μάικλ Ουόλζερ
Περί Ανεκτικότητας.
Για τον Εκπολιτισμό της Διαφθοράς
Εκδόσεις Καστανιώτη 1998.

Κριτική παρουσίαση:

Σπύρος Μακρής

Στο βιβλίο αυτό, ο γνωστός για τις πολύ ριζοσπαστικές προσεγγίσεις του στα ηθικά προβλήματα που γεννάει η χρήση βίας στη διεθνή πολιτική (ανθρωπιστική επέμβαση) πολιτικός φιλόσοφος, Michael Waltzer, ακολουθώντας τη φιλελεύθερη σχολή σκέψης του J. Locke και λαμβάνοντας υπόψη του τη στοχαστική προσφορά άλλων μεγάλων Αμερικανών πολιτικών φιλοσόφων, όπως του J. Rawls, επιχειρεί να θέσει εκ νέου, στο εγγενώς αντιφατικό πεδίο της πολυπολιτισμικής παγκοσμιοποίησης, το κεντρικό πρόβλημα της νεοτερικής ευρωπαϊκής πολιτικής χειραφέτησης από το θρησκευτικό φανατισμό του Μεσαίωνα: την πολιτισμική ανεκτικότητα.

Είναι πολύ πιθανό το βιβλίο αυτό να μην είχε υπάρξει αν η Ευρώπη και κατ' επέκταση ο υπόλοιπος πολιτισμένος κόσμος (το σύνδρομο CNN) δε βίωνε στην πρώτη μεταψυχροπολεμική δεκαετία τόσο δραματικά τα γεγονότα της Γιουγκοσλαβίας. Δεν είναι τυχαίο ότι ο M. Waltzer αναζητά μία συγκεκριμένη εκδοχή της ανεκτικότητας: την ανεκτικότητα ως ανοχή της διαφορετικότητας, η οποία θα αποτελέσει το βασικό άξονα λειτουργίας της μεταδιπολικής δημοκρατίας. Ένα σύγχρονο πολυπολιτισμικό θεσμικό δημοκρατικό σύστημα δεν μπορεί να οικοδομηθεί παρά στην ανεκτικότητα. Χωρίς αμφιβολία ο Waltzer επιχειρεί να εκμεταλλευτεί τη μοναδική αξιόλογη και αξιόπιστη σήμερα παράδοση του δημοκρατικού φιλελευθερισμού στη θεσμική θωράκιση των σύγχρονων πολυπολιτισμικών κοινωνιών από την «ανθρωπολογική ασθένεια» του πολιτισμικού φονταμενταλισμού.

Μέσα από ένα ιστορικό πανόραμα (περιπτώσεις μελέτης: τα πέντε καθεστώτα ανεκτικότητας), μέσα από τη διερεύνηση κάποιων ιδιαίτερων περιπτώσεων (Γαλλία, Ισραήλ, Καναδάς και ΕΕ), μέσα από την εξέταση πρακτικών ζητημάτων (ισχύς, φύλο, θρησκεία, εκπαίδευση κλπ), μέσα από την περίπτωση της μετανεοτερικότητας και εν τέλει μέσα από την αμερικανική πολυπολιτισμικότητα ο Waltzer δημιουργεί όχι τόσο ένα ακόμη θεωρητικό μοντέλο για την πολιτισμική

ανεκτικότητα όσο ένα πρακτικό σύνολο εδραιωμένης σοφίας και εμπειρίας για την άμεση αντιμετώπιση των κρίσιμων μειονοτικών και άλλων εθνοτικών προβλημάτων της νέας εποχής. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει είναι ότι το αμερικανικό μοντέλο της πολυπολιτισμικότητας θα μπορέσει το ίδιο να επιβιώσει μακροπρόθεσμα και ως εκ τούτου να αποτελέσει ένα παράδειγμα για τον υπόλοιπο κόσμο μόνο στο βαθμό όπου οι φυγόκεντρες δυνάμεις του (ο στενόμυαλος σωβινισμός και ο καθαρός εγωισμός) θα παραχωρήσουν τη θέση τους σε μία κοινωνία όπου ατομικότητα και κοινοτισμός θα καταστούν ένα οργανικό σύνολο.

Ούλριχ Μπεκ
Τι είναι Παγκοσμιοποίηση;

Εκδόσεις Καστανιώτη, 2000

Κριτική παρουσίαση:

Σπύρος Μακρής

Ο Γερμανός στοχαστής Ulrich Beck, καθηγητής κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Ludwing-Maximilian του Μονάχου, είναι από τους πιο επιφανείς εκπροσώπους της συζήτησης περί του τέλους της νεοτερικότητας. Με το εν λόγω βιβλίο, επιχειρεί να δείξει πώς η νέα μορφή της διεθνούς πολιτικής, η Παγκοσμιοποίηση, αποτελεί κατ' ουσίαν μία Δεύτερη Νεοτερικότητα. Υπ' αυτήν την έννοια το πόνημα του Beck είναι μία διπλή προσφορά: τόσο για το μεταμοντέρνο όσο και στην υπό εξέλιξη συζήτηση για τη φύση και το περιεχόμενο της Παγκοσμιοποίησης.

Αυτό που απασχολεί κυρίως το Γερμανό κοινωνιολόγο είναι οι πολιτικές και πολιτισμικές συνέπειες της οικονομικής παγκοσμιοποίησης. Τι θα συμβεί τελικά με το έθνος-κράτος; Η αμφισβήτηση της εθνικής κυριαρχίας και η διεθνική αλλοίωση των εθνικών συνόρων συνεπάγονται αυτόματα και τη μετάβαση σε ένα παγκόσμιο ή οικουμενικό κράτος; Η νέα μεταφυσική της αγοράς μπορεί σαν ένα "αόρατο χέρι" να επιλύσει από μόνη της και χωρίς τη συμβολή της πολιτικής πράξης τα αναφυόμενα προβλήματα της νέας εποχής; Τα ερωτήματα που θέτει ο Beck για τις επιπτώσεις της οικονομικής παγκοσμιοποίησης κορυφώνονται με τη «δραματοουργία» της *κοινωνίας του ρίσκου* (risk society). Ο U. Beck, ως σφραγισμένος οπαδός ενός Διαφωτισμού, που ουδέποτε υποκατέστησε την *καντιανή κατηγορητική προσταγή* από τον εργαλειολογικό ορθολογισμό των πολυεθνικών επιχειρήσεων, διερωτάται αν τελικά η τεχνολογική απογείωση της ανθρωπότητας και η ηγεμονία της άυλης οικονομίας είναι μία πύρρεια νίκη του πλούσιου και ανεπτυγμένου Κόσμου, στο βαθμό όπου συντελείται στη βάση της εντατικής και οριστικής περιβαλλοντικής απαξίωσης του υπόλοιπου πλανήτη.

Αν η επιλογή της καταστροφής είναι η μετα-υλιστική ιδεολογία των ισχυρών παραγόντων του διεθνούς συστήματος, τότε τα τρομακτικά οράματα που βιώνει η κοινή γνώμη ως virtual reality στις μικρές και μεγάλες οθόνες γρήγορα θα γίνουν η καθημερινή πραγματικότητα των παιδιών μας.

Viviane Forester
Η Οικονομική Φρίκη

Μετάφραση: Αγγέλα Βερυκοκάκη
Εκδόσεις Νέα Σύνορα - Α. Λιβάνη

Κριτική παρουσίαση:

Βάσω Κόλλια

Η Βιβιάν Φόρεστερ γνωστή και έγκριτη δημοσιογράφος της εφημερίδας Monde αλλά και μυθιστοριογράφος παρουσιάζει και αναλύει με έναν διαφορετικό και τελείως νέο τόνο το νέο κόσμο που δημιουργείται και δεν έχει ακόμη πάρει την οριστική του μορφή.

Το ύφος του βιβλίου είναι έντονα καταγγελτικό και πολλές φορές φθάνει στα όρια της κινδυνολογίας. Κάλλιστα, θα μπορούσε, κάποιος να θεωρήσει με μια πρώτη ματιά ότι σε αρκετά σημεία το βιβλίο γίνεται μυθιστορηματικό με έντονα τα στοιχεία μιας προφητικής αφήγησης. Θεωρείς, ότι είναι αφήγημα επιστημονικής φαντασίας. Ένα μέλλον αρκετά όμως ζοφερό, επικίνδυνο και άκρως καταστρεπτικό για τον ανθρώπινο πολιτισμό. Ο λόγος της Φόρεστερ ισορροπεί ανάμεσα σε αυτό που βλέπουμε, αντιλαμβανόμαστε και σ' αυτό που μεταλλάσσεται, παραμορφώνεται και αόρατα αλλάζει.

Το βιβλίο της Φόρεστερ αφορά το παρόν, αλλά γίνεται και προφητικό. Προφητείες, όμως, που δεν αφορούν κανένα μακρινό μέλλον αλλά, τους αμέσως επόμενους χρόνους της ανθρώπινης εξέλιξης. Καταφέρει τελικά να παρουσιάσει και να αναλύσει τα στοιχεία αυτού του νέου κόσμου και φοβούμενη και η ίδια μήπως χαρακτηριστεί υπερβολική στην ανάλυση και την έρευνά της, παρουσιάζει πτυχές και εικόνες της σημερινής πραγματικότητας ανά τον κόσμο.

Δεν αφήνει έτσι περιθώρια στον αναγνώστη να εφησυχάσει, θεωρώντας ότι διαβάζει κάτι που είναι μακριά γι' αυτόν, ή κάτι που δεν μπορεί να υπάρξει.

Το αύριο είναι κιόλας εδώ υποστηρίζει η συγγραφέας, επισημαίνοντας, ότι ζούμε σε μια αριστοτεχνική απάτη, σ'έναν κόσμο που έχει εξαφανιστεί, ενώ, εμείς επιμένουμε να μην το παραδεχόμαστε και να πιστεύουμε ότι όλα είναι τα ίδια.

Συμμετέχουμε σε μια νέα εποχή, χωρίς να κατορθώνουμε να το αντιληφθούμε. Αυτός ο νέος κόσμος υποστηρίζει η Φόρεστερ είναι μόνον οικονομικός και εμείς δεν αποτελούμε παρά μια περιττή δαπάνη. Η οικονομία που σήμερα είναι περισσότερο παρά ποτέ ταυτόσημη με την επιχειρηματική δραστηριότητα, δηλ.

σύμφωνα με την Φόρεστερ ταυτόσημη με την άναρχη οικονομία της αγοράς, καθορίζει κάθε ενέργεια και δραστηριότητα του σύγχρονου κόσμου. Η κατάσταση αυτή έχει γεννήσει ένα νέο δόγμα. Το δόγμα της μονόδρομης σκέψης. Κύρια αρχή αυτού του δόγματος είναι η κυριαρχία της οικονομίας.

Το βιβλίο στηλιτεύει μέχρις εσχάτων το νέο αυτό δόγμα. Αυστηρό, τυραννικό, αλλά αόριστο, ελάχιστα διακρινόμενο, εξαπλωμένο παντού, αυτό το δόγμα, κρατά όλα τα κλειδιά της οικονομίας. Την περιορίζει στη σφαίρα των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, οι οποίες σπεύδουν ν' απορροφήσουν, όλα, όσα δεν ανήκουν στη δικαιοδοσία της. Το δόγμα αυτό γεννά μια οικονομία εχθρική προς τον άνθρωπο. Μια οικονομία που κάθε της έκφανση γεννά τη φρίκη, καθώς ανθεί αδιάκοπα εις βάρος της ζωής και της αξίας του ανθρώπου. Ανθεί εις βάρος των κοινωνιών και εις βάρος των κρατών.

Η Φόρεστερ καταπιάνεται και αναλύει τα προβλήματα που δημιουργεί αυτή η νέα οικονομική εποχή : Ο πλούτος συγκεντρώνεται σε έναν όλο και πιο περιορισμένο αριθμό ατόμων. Το τέλος της εργασίας, εάν δεν έχει ήδη φθάσει, πάντως είναι πολύ κοντά. Τριτοκοσμικές, άθλιες και αποξενωμένες γειτονιές δημιουργούνται στα περίχωρα των μεγάλων και πλουσίων πόλεων. Ο τρίτος κόσμος είναι εδώ.

Η ανάπτυξη έχει ταυτισθεί μόνον με την αύξηση του κέρδους και την απόλυση των εργαζομένων. Κατά περίεργο τρόπο η ανάπτυξη και η ανεργία γίνονται ποσά ανάλογα. Η ανεργία μαστίζει όλα τα επίπεδα όλων των κοινωνικών τάξεων φέροντας τη δυστυχία, την ανασφάλεια, την αποξένωση, το αίσθημα της ντροπής. Δημιουργείται συνεχώς η αυταπάτη της επανεκπαίδευσης και της κατάρτισης, αλλά, γι' ανύπαρκτες εργασίες.

Νέο λεξιλόγιο μπαίνει στη ζωή μας: Απασχολησιμότητα, ελαστικότητα της αγοράς εργασίας, «αφαίρεση του λίπους», υγιείς δυνάμεις, εργασία της μηδενικής ώρας. Έννοιες, που η Φόρεστερ τις χαρακτηρίζει εχθρικές προς τον άνθρωπο. Και μάλλον έχει δίκιο.

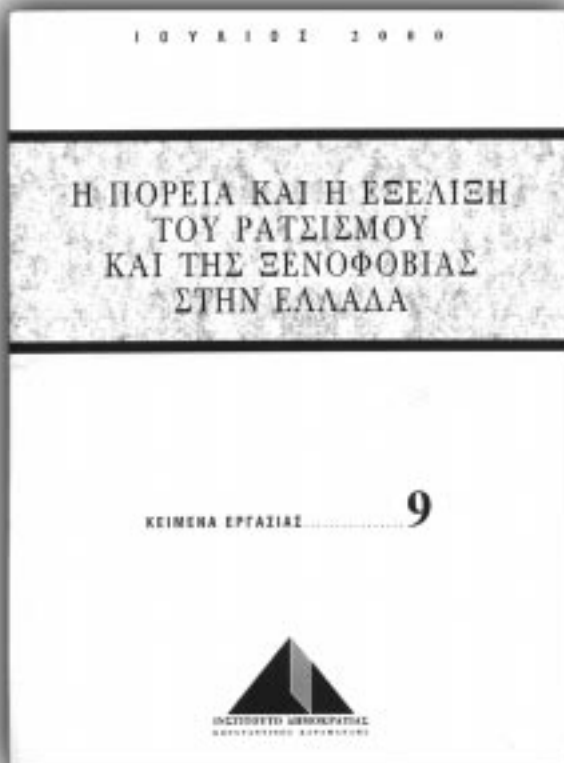
Δεν είναι δυνατόν η ανάπτυξη να προχωρά εις βάρος του ανθρώπου. Δεν είναι δυνατόν, στην ανατολή του 21^{ου} αιώνα, αυτή η δεσποτική και άναρχη οικονομία να γεννά τόση φρίκη, τόση φτώχεια, τόση απαξίωση προς τη ζωή και τον άνθρωπο.

Τελειώνοντας την καταγγελτική αυτή ανάλυση, η γνωστή δημοσιογράφος δεν πιστεύει ότι ήρθε και το τέλος της ελπίδας και της προόδου του ανθρώπου.

Απλά, υποστηρίζει, ότι έχει έρθει το τέλος ενός κόσμου που ξέραμε. Θεωρεί ότι δεν πρέπει να αρνούμαστε το παρόν, αλλά να συνειδητοποιήσουμε τι συμβαίνει και να μη δεχόμαστε ασυζητητί τις οικονομικές και πολιτικές αναλύσεις που παρακάμπουν τα προβλήματα. Προσβλέπει, χωρίς να το διατυπώνει ξεκάθαρα, στη δύναμη και τη θέληση της κοινωνίας των Πολιτών. Των ενημερωμένων, συμμετοχικών και ενεργών πολιτών.

Κυκλοφορεί από τη σειρά μελετών “Κείμενα Εργασίας”

Κείμενα από τα πρακτικά της ημερίδας με θέμα: “**Η Πορεία και η Εξέλιξη του Ρατσισμού και της Ξενοφοβίας στην Ελλάδα**” που διοργάνωσε το Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής το **Σάββατο 27 Νοεμβρίου 1999** στη Θεσσαλονίκη, με κύριους ομιλητές τον κ. **Ιωάννη Βαρβιτσιώτη**, Πρόεδρο του Ινστιτούτου Δημοκρατίας, τον κ. **Χρήστο Φώλια**, Ευρωβουλευτή, τον κ. **Αλέξανδρο Τσάμη**, Νομικό, την κα **Παρούλα Περγάκη**, Επικύριο Καθηγήτρια Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Μακεδονίας και τον κ. **Μενέαλο Χατζηγεωργίου**, Ιατρό, πρώην Ευρωβουλευτή και μέλος του Δ.Σ. του Ινστιτούτου Δημοκρατίας.

ΔΙΑΘΕΣΗ

Όλες οι μελέτες της σειράς “Κείμενα Εργασίας” διατίθενται από το Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής,
Βασ. Σοφίας 12, 106 74 Αθήνα, email: info@idkaramanlis.gr

Για παραγγελίες τηλεφωνήστε στο: **72.57.4 95.**